

Екологічні, економічні та соціальні наслідки повеней на території Західної України

Недава О. А., народний депутат України, заступник голови Комітету Верховної Ради України з питань екологічної політики, природокористування та ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи

Повінь – одна з фаз водного режиму річки, зазвичай є природним явищем. Проте протягом останніх десятиліть спостерігається збільшення впливу антропогенних чинників на частоту та силу повеней. Карпати є регіоном України з найбільшою кількістю повеней на рік. У зоні ризику перебувають понад 500 населених пунктів, зокрема Ужгород, Мукачево, Стрий, Хуст, Івано-Франківськ, Коломия.

Повені в Карпатах призводять до величезних матеріальних збитків, іноді супроводжуються людськими жертвами, зумовлюють руйнування соціальної інфраструктури та комунікацій. Зокрема, у 1998 р. на Закарпатті сталася надзвичайно велика повінь, яка призвела до загибелі близько 20 людей та спричинила затоплення понад 18,5 тис. будинків. Для ліквідації наслідків цього стихійного лиха витрачаються великі кошти та праця. Середньорічні збитки від паводків у 1995–1998 рр. становили 899,3 млн грн, у 1999–2007 рр. – понад 1 млрд 500 млн грн, у 2008 р. – близько 6 млрд грн.

Соціальними наслідками повеней є деморалізація та психологічний шок у населення. За свідченням фахівців Закарпатської області, під час катастрофічного паводку в листопаді 1998 р. траплялися як нормальні реакції на надзвичайну ситуацію (відчуття тривоги, безсоння), які не потребували спеціального лікування, так і психогенні розлади. Важливо періодично проводити тренінги щодо правил поведінки під час повені та надання першої медичної допомоги в регіонах, які перебувають у зоні ризику.

Повені, як і будь яке стихійне лихо, створюють загрозу погіршення стану екологічної безпеки та санітарно-епідеміологічної ситуації. У разі пошкодження або руйнування під час повені очисних каналізаційних споруд, скотомогильників, сміттєзвалищ, сховищ епідеміологічно небезпечних відходів можуть виникати спалахи масових інфекційних захворювань. Погіршення умов життя, порушення функціонування комунально-побутових служб, розлад системи управління також зумовлюють їх появу та подальше поширення.

Значної шкоди повені завдають екосистемам водних об'єктів. Потрапляння в басейни річок великої кількості зважених частинок підвищує каламутність води, призводить до утруднення дихання риб та інших гідробіонтів. Змивання з поверхні ґрунту агрохімікатів, біологічних відходів, нафтопродуктів та потрапляння їх у головну річку спричинюють забруднення поверхневих вод. Оскільки поверхневий і підземний стоки є взаємопов'язаними, токсичні речовини зрештою потрапляють у ґрунтові води і загрожують отруєнням місцевим мешканцям. Крім цього, загиблі

тварини можуть певний час іперебувати в річках після стихійного лиха і створювати джерело забруднення надзвичайно токсичними речовинами. Необхідно постійно контролювати концентрації забруднюючих речовин у водних об'єктах під час повеней.

Великих збитків повені завдають лісовому, водному та сільському господарству, оскільки інтенсифікуються ерозійні процеси, розмивається поверхня ґрунту, замулюються заплавні землі. У разі багатоденного затоплення молоді лісові та сільськогосподарські насадження гинуть. Повені також призводять до загибелі й травмування сільськогосподарських тварин.

Карпатські ліси є унікальною природною системою з безліччю складних зв'язків і компонентів. Екосистеми Західної України є різноманітними та надзвичайно цінними з погляду збереження природного багатства. Відомі букові праліси Карпат внесено до переліку об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО. Вони також є ареалом існування багатьох рідкісних, ендемічних і реліктових видів. Саме тому вплив повеней на природні системи Карпат є дуже негативним, а іноді й незворотним.

Випадання великої кількості опадів є основною причиною повеней, проте їхня інтенсивність залежить від природного стану гірських та прилеглих територій. В горах у середньому за рік випадає 1400–1700 мм атмосферних опадів і надзвичайно важливим чинником є наявність лісу на полонинах та схилах, оскільки щільний рослинний покрив затримує вологу й запобігає стрімкому сходженню водних та снігових мас.

Останнім часом глобальні зміни клімату стали істотно впливати на частоту та інтенсивність повеней. Раптове потепління може зумовити різке танення снігових мас у горах, що неминуче призведе до підняття рівня води у річках.

Господарська діяльність має значний вплив на формування паводків. Зокрема, хижацьке вирубування лісів та недосконале управління лісгосподарською діяльністю призводять до катастрофічного зменшення площі карпатських лісів. Ще на початку ХХ ст. ліси займали до 95% поверхні гір. Після суцільних або непередуманих рубок схили втрачають здатність затримувати вологу та створюють небезпеку сходження снігових лавин або селів. Опади безперешкодно потрапляють до річок, зумовлюючи їхнє переповнення й розливання.

Крім цього, вирубування карпатських лісів призводить до зменшення біорізноманіття, знищення ареалів рідкісних видів флори й фауни, загибелі цінних природних екосистем та негативно впливає на клімат усієї України.

Специфічні кліматичні та орографічні особливості Карпат зумовлюють виконання гірськими лісами важливої функції трансформації вологих атлантичних повітряних мас у континентальні та акумулювання атмосферних опадів. Саме за допомогою карпатських лісів масиви вологого повітря переміщуються на південні та східні території України й створюють умови для формування найціннішого багатства – українських чорноземів.

Неефективність протипаводкових заходів погіршує наслідки повеней у Західній Україні. Руслу й річища карпатських річок недостатньо обладнані

системами захисних дамб, берегоукріплень та ін. Часто через недостатнє фінансування захисні споруди експлуатуються з порушеннями або перебувають у незадовільному технічному стані. В січні 1994 р. була прийнята комплексна Програма проведення протипаводкових заходів на 1994–2000 рр., проте через брак коштів завдання програми не були виконані навіть на третину. Крім цього, були розроблені Комплексна програма захисту сільських населених пунктів і сільськогосподарських угідь від шкідливої дії вод на період до 2010 року та Комплексна програма ліквідації наслідків підтоплення територій в містах і селищах України, проте вони втратили чинність.

Відсутність системи протиповеневих водосховищ збільшує площу затоплених територій та масштаби руйнувань. За кордоном успішно використовують польдери – спеціально відведені території, які огорожені дамбою та оснащені шлюзами. Під час розлиття річки вода надходить до польдеру і заповнює акумулюючу місткість, таким чином значно зменшується площа затоплень. У Німеччині, яка досить часто зазнає потужних повеней, фахівці-екологи вважають, що необхідно зупинити виснаження й деградацію ґрунтів, щоб вони виконували роль губки, як це й передбачено у природному середовищі.

Для запобігання руйнуванням та захисту населених пунктів, сільськогосподарських угідь, виробничих об'єктів і цінних природних комплексів від наслідків повеней на Західній Україні необхідно:

- створити систему споруд протипаводкового захисту в басейнах найбільших річок з урахуванням необхідності охорони екосистем, природних ландшафтів та об'єктів культурної спадщини;

- розробити систему заходів, спрямованих на переорієнтацію господарської діяльності в горах у бік екологічно дружніх видів, звернувши особливу увагу на запровадження податкових пільг для суб'єктів господарювання, які використовують енергоощадні та ресурсозберігаючі технології;

- застосовувати європейський досвід з басейнового управління паводковим стоком;

- збільшувати лісистість гірських схилів, відновлювати верхню межу лісу та первісних деревостанів;

- заборонити суцільні рубки та згібання лісової підстилки на схилах гір;

- посилити контроль місцевих органів виконавчої влади за організацією догляду за річками, їх водозбірною територією;

- відновити незалежну екологічну експертизу та громадське обговорення проектів будівництва споруд, які можуть зашкодити лісовим екосистемам або спричинювати утворенню повеней;

- створити автоматизовану інформаційно-вимірювальну систему прогнозування повеней та систему інформування громадян про можливість виникнення надзвичайної паводкової ситуації.

Для ефективного розв'язання проблем, пов'язаних з виникненням та розвитком повеней, необхідна тісна співпраця місцевої влади, територіальних громад, природоохоронної громадськості та науковців. Без комплексного бачення проблематики та залучення експертів неможливо визначити заходи для запобігання повеням та якісно їх реалізувати.